

Kendi Dilinden İsmâîl Hakkî Bursevî'nin Hayatı ve Şahsiyeti

Necmi Sarı*

Öz

Onsekizinci yüzyıl Osmanlı ulemâsının en büyük sufilerinden biri olan İsmâîl Hakkî Bursevî, bugün Bulgaristan sınırları dâhilinde kalan Aydos'ta 1063/1653'te dünyaya gelmiş, 1137/1725 yılında Bursa'da vefat etmiştir. İlim tahsili esnasında en çok Celvetiyye tarikatı şeyhi Osman Fazlî İllâhî'den (ö. 1102/1691) etkilenmiş, onun terbiyesinde tasavvufî eğitimi tamamlamış, ondan aldığı irşâd görevini yarım asırlık bir zaman süresince Rume-li'den Bursa'ya ihmal etmeksizin yerine getirmiştir. Sosyo-kültürel ve manevî şahsiyetini, Osmanlı ülkesinde fikirleriyle yaşayan İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), Sadreddîn Konevî (ö. 673/1274), Mevlânâ (ö. 672/1273), Şeyh Üftâde (ö. 988/1580) ve Azîz Mahmûd Hüdâyî (ö. 1038/1628) gibi sûflerin öğretileriyle şekillendiren İsmâîl Hakkî Bursevî tasavvuf, edebiyât, tefsir, hadis ve İslâm hukuku gibi alanlarda yazdığı yüzden fazla eserle çağının en velûd müellifleri arasında yer almıştır. Bu çalışmada Bursevî'nin doğumundan ölümüne kadar olan yetmiş beş yıllık hayat hikâyesi bizzat kendi dilinden aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İsmâîl Hakkî Bursevî, Osman Fazlî İllâhî, Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye, Tamâmü'l-Feyz fî Bâbi'r-Ricâl*

Abstract

İsmâîl Hakkî Bursevî's Life and Personality from His Own Perspective

One of the greatest sufis in the eighteenth century, Ismail Hakki Bursevi was born in Ay-tos, which is today a city of Bulgaria in 1653 and died in Bursa in 1725. He had been impressed by Osman Fazli İlahi (d. 1691), who is a sheikh of the Jalwati order. Bursevi had completed his sufi training under İlahi's care and had attentively performed the duty of guidance (irshad) which he had taken over from him throughout a half century within the area spanning from Rumelia to Bursa. Bursevi, who had formed his socio-cultural and spiritual character from the teachings of renowned sufis whose ideas had been alive in the Ottoman territories such as Ibn al Arabi (d. 1240), Rumi (d. 1273), Sadr al-Din Konawi (d. 1274), Sheikh Uftada (d. 1580) and Aziz Mahmud Hudai (d. 1628), had been one of the most versatile and productive authors in his time with over a hundred books in various

* Öğr. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İllâhiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, nsari@ktu.edu.tr

Necmi Sarı

fields, namely sufism, literature, tafsir, hadith and Islamic law. In this study, the story of Bursavi's seventy-five-year long life is recounted in his own words.

Key Words: *İsmail Hakki Bursevi, Osman Fazli İlahi, Kitab al Silsila al Jalvatiyya, Tamam al-Faid fi Bab al-Rijal*

Atıf: Necmi Sarı, "Kendi Dilinden İsmâîl Hakkî Bursevî'nin Hayatı ve Şahsiyeti", *KTÜİFD*, c. 2, sy. 1, Bahar/2015, s. 137 - 157.

Giriş

Osmanlı kültür hayatında büyük isim yapmış, muhtelif alanlarda verdiği eserlerle ölümünden sonra da kendinden bahsettirmiş pek çok ilmî şahsiyet vardır.¹ İsmâil Hakkî Bursevî bu şahsiyetlerin en önde gelenlerindedir. Bursevî, XVII. asrın ikinci yarısı ile XVIII. asrın ilk çeyreğinde 1653-1725 yılları arasında yaşamış çok yönlü, velûd bir Osmanlı âlimidir.

Osmanlı Devletinin gerilemeye başladığı ve gerek içerde gerekse dışarıda siyâsî, ekonomik ve sosyal sıkıntıların yaşandığı bâdireli bir dönemde yaşayan Bursevî, *Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye ve Tamâmü'l-Feyz fî Bâbi'r-Ricâl* isimli eserleri başta olmak üzere diğer bazı eserlerinde kendisi ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir. Vâridât² türü eserleri de, hayatı ile ilgili detaylı bilgiler edinmemize yardımcı olmaktadır.³ Bu bakımdan Bursevî'nin hayatı ile ilgili en önemli ve sahîh kaynağın yine kendi eserleri olduğu söylenebilir. Onun hayatı hakkında yapılmış pek çok çalışma⁴ da esas itibarıyla bu bilgilere dayanmaktadır.

Bu çalışmada Bursevî'nin hayatı anlatılırken esas alınan metin, Osmanlı Türkçesi olarak kaleme aldığı *Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye* adlı kitabının⁵ sonunda kendi hayatına dair verdiği bilgilerdir.⁶ Bu bilgilerin esas alınmasının sebebi; bu metnin Bursevî tarafından yazılmış en son eserlerden biri olmasıdır. Bursevî bu eserini 1137/1724 yılında tamamlamıştır. Her ne kadar eserin tamamı daha önce yapılan bir çalışmada latinize edilmiş olsa da⁷ müstakil bir çalışmada kitabın sadece ilgili bölümünün latin

1 Yıldız, Sâkib, "Türk Müfessiri İsmail Hakkî Bursevî'nin Hayatı", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 1, (Erzurum: 1975), s. 103.

2 Vâridin çoğulu olan bu kelime, kulun kasdı olmaksızın gaybtan (Hak'tan) kalbe gelen mânâlar demektir. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1991), s. 510-511. Bu istilâh hakkında Ethem Cebecioğlu ise şu bilgileri vermektedir: "Allah'tan gelen vâride vârid-i Hakk, ilimden (şerîfattan) gelen vâride vârid-i ilim denir. Gelen vârid, kulu etki altına alır; onu sevindirir ve hüzünlendirir; o zaman gelen bu vâridler, psikolojik olarak ortaya çıkardığı duruma göre, vârid-i hüzn, vârid-i sürûr gibi isimler alır. Allah'tan gelen feyz ve ilhama, vârid adı verilir." Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), s. 689.

3 Bu eserler için bkz. Ali Namlı, *İsmâil Hakkî Bursevî Hayatı, Eserleri, Târikat Anlayışı*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001), s. 14-15.

4 Bu çalışmalar için bkz. Namlı, *İsmâil Hakkî Bursevî Hayatı*, s. 15-19.

5 Kitabın müellif nüshası 113 varak olarak Millet Kütüphanesi Şer'iyye Bölümü 1040 numarada bulunmaktadır.

6 Bursevî, *Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye*, vr. 80a-86a, (İlyas Efendi, s. 133-138).

harflerine aktarılmasının bir ihtiyaç olduğu görülmüştür. Buna ilâveten faydalı olur düşüncesiyle Bursevî'nin bu eserinde hayatına dair vermiş olduğu bilgilerin, doğumundan (1063/1653) 1103/1692⁸ yılına kadarki ilk kırk yıllık bölümünü "Bu Fakîrin Hazreti Şeyh'e İntisâbı" başlığı altında ayrıntılı bir şekilde Arapça olarak anlattığı *Tamâmü'l-Feyz*⁹ adlı eserindeki bilgilerle¹⁰ mukayesesi yapılmıştır. Bunun sonucunda tespit edilen farklılıklara ve esas alınan metne ziyade bilgilere ilgili dipnotlarda yer verilmiştir. Böylelikle çalışmanın Bursevî'nin hayatının her safhasına ışık tutan kapsamlı bir çalışma olması amaçlanmıştır. Zira Bursevî'nin hayatını bizzat kendi dilinden aktarmak, onu tanımak ve eserlerini incelemek isteyenler için ziyadesiyle fayda sağlayacaktır. Bundan dolayı bu çalışmada Bursevî'nin doğumundan ölümüne kadar olan yetmiş beş yıllık hayat hikâyesi, şahsiyeti ve eserleri bizzat kendi dilinden aktarılmıştır.

el-Abdu'l-Muhtâc ilâ Mezîdi't-Terakkî
eş-Şeyh İsmâîl Hakkî
Gufira zenbu vücûdihî bi-fazlî'llâhî ve cûdihî

Ma'lûm ola ki; bu fakîrin vâlidî Mustafa, İstanbul'da Aksaray mahallesinde dünyaya gelip sonra harîk-ı kebîr-i meşhûr vâkî' oldukta esas [80b] ve rahatları muhterik ve nizâm-ı halleri muhtel ve müfterik olmakla oradan hicret edip¹¹ şeyhim merhûm seyyidü'l-aktâb Fazlî-i İlâhî'nin¹² (ö. 1102/1691) ibtidâ istihlâf olunduğu mârru'z-zikr kasaba-i Aydos'ta

7 Eser, İlyas Efendi tarafından *İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye'si* adıyla Yüksek Lisans Tezi olarak latinize edilmiştir. (İstanbul: Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994).

8 Ali Namlı bu tarihi *Tamâmü'l-Feyz*, II, 79'da 1103/1691 olarak vermektedir. Doğru olan *İsmâîl Hakkı Bursevî Hayatı* adlı eserinde de belirttiği gibi 1103/1692 tarihidir. Bkz. Namlı, *İsmâîl Hakkı Bursevî Hayatı*, s. 13, 171.

9 Bursevî bir giriş ve on yedi bölüm şeklinde Arapça olarak kaleme aldığı bu kitabı, 15 Recep 1103 Perşembe günü tamamlamıştır. Kitabın müellif nüshası 244 varak olarak Topkapı Sarayı Kütüphanesinde (Revan Köşkü) 497 numarada bulunmaktadır. Eserin tahkikli neşri Yüksek Lisans Tezi olarak Ramazan Muslu ve Ali Namlı tarafından yapılmıştır. *İsmâîl Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-Feyz Adlı Eseri-I ve II*, (İstanbul: Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994).

10 Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, nşr. Ali Namlı, II, 77-109.

11 1062/1652 tarihinde. Bkz. Namlı, *İsmâîl Hakkı Bursevî Hayatı*, s. 35.

12 Osman Fazlî Atpazârî Efendi. Biyografisi için bkz. Namlı, *İsmâîl Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-Feyz Adlı Eseri*, II, 7-56; *İsmâîl Hakkı Bursevî Hayatı*, s. 122-123, 30 nolu dipnot; Sâkıb Yıldız, "Atpazârî Osman Fazlî", *DİA*, (İstanbul: 1992), IV, 83-85.

tevattun etmeleri ile bu fakîr, Hz. Şeyh'in orada eyyâm-ı ikâmetinde mas-
taba-i vücûda vaz'-ı kadem edip¹³ sinnim üçe bâliğ oldukta vâlidim beni
Hz. Şeyh huzûruna götürür, ve takbîl-i yed ettirmiş.¹⁴

Bu cihetten gâhice; “*Sen bizim üç yaşından beri müridimizsin*” diye
buyururlardı.¹⁵ Sonra¹⁶ 10 yaşına¹⁷ erdikte Edirne'de halife-i evveli ve ze-
vi'l-karâbâtından olan Seyyîd Abdülbâkî Efendi¹⁸ (ö. 1101/1690) hizmet-
lerine tefvîz olunup¹⁹ irsâl-i mehâsin edince orada kırâat ve kitâbetten
sonra²⁰ şeyhim ol vakitte, medîne-i Filibe'den İstanbul'a hicret etmiş bu-
lunmakla ol cânibe kıyâm gösterip varıp dâhil-i meclis-i âlî oldukta ol saat

13 Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*'de *Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye*'nin bu bölümünde olduğu gibi sadece doğum yerini belirtir. Bkz. I, 146; II, 78, 79. Ancak *Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye*'nin son bölümünde de görüleceği gibi doğum tarihini “1063 yılı Zilkâde ayının (Eylül 1653) başlarında Pazar günü” olarak verir.

14 Krş. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 79.

15 Krş. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 79.

16 İsmâil Hakkî, yedi yaşında annesini kaybetti ve ona büyükannesi bakmaya başladı. Bkz. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 79. Annesinden mîrâs kalan 12.000 dirhemim bir kısmıyla kitap almış, bir kısmıyla da geçimini sağladı. Bkz. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 80. Küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenen İsmâil Hakkî, on bir yaşına kadar sarf ve nahiv gibi bazı âlet ilimleriyle ilgili kitaplar okudu ve hat ile meşgul oldu. Bu dönemdeki hocası ise Osman Fazlî Efendinin Aydos'tan ayrıldıktan sonra yerine gönderdiği halifesi Şeyh Ahmed Efendi'dir. Ona bazı sarf kitaplarını okumuştur. Bkz. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 79.

17 Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz* II, 79'da Abdülbâkî Efendi'nin yanına gittiğinde yaşının on bir olduğunu ifade eder. Te'lif tarihi itibarıyla (1103/1692) hâdiseye daha yakın olan *Tamâmü'l-Feyz*'deki bilginin, te'lif tarihi (1137/1725) daha uzak olan *Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye*'deki bilgiye göre daha doğru olduğu âşikardır. *Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye*'de verilen yaş muhtemelen takrîbî olarak verilmiştir.

18 Biyografisi için bkz. Namlı, *İsmâil Hakkî Bursevî ve Tamâmü'l-Feyz Adlı Eseri*, II, 50-51.

19 1074/1664 tarihinde. Bkz. Namlı, *İsmâil Hakkî Bursevî Hayatı*, s. 37.

20 İsmâil Hakkî, Edirne'de hüsn-i hatla meşgûl oluyor ve bazı ilimleri okuyordu. Zaten kendisi çok küçükken Allah-u Teâlâ ona Kur'ân okumayı öğretmişti. Hattâ ağabeyi ondan yirmi ay kadar önce yazmayı öğrendiği halde sonra ondan ders alırdı. İsmâil Hakkî, Edirne'de Şeyh Abdülbâkî'nin yanında yedi yıl kaldı. Kendisinden sarf, nahiv okudu. *Şâfiye* ve *Kâfiye*'yi baştan sona ezberledi. Metinlerini tam bir şekilde ezberlemek suretiyle mantıktan risâleler okudu. Fıkıhtan *Mültekâ*'yı, kelâmdan *Şerh-i Ramazan* ve *Hayâlî Çelebi Haşiyeleri* ile birlikte *Şerhu'l-Akâid*'i, fenn-i âdâbdan risâleler, meânî ve beyandan Sekkakî'nin *Miftâhu'l-Ulûm*'unu, usûlden *Şerhu'l-Menâr*'ı, diğer ilimlerden birçok risaleyi ve *Beyzâvî Tefsîri*'nin üçte birini okudu. Kitaplarının çoğu kendi yazısıyla idi. Annesinden mîrâs kalan on iki bin dirhemim bir kısmını kitaplara, bir kısmını da geçimine sarfetti. Osman Fazlî Efendi'nin bir başka halifesinden fıkıh ve kelimadan kitaplar okudu. Bkz. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 79-80.

mübâyaaya işâret edip, telkîn-i zikrettikten sonra ashâb-ı idâdından olup, bir müddet orada ders ve hizmetle mukayyed iken²¹ bir gün ba'de'l-işrâk kâiden hâbda²² [81a] ser-be-ceyb-i hırka olmuş iken gördüm ki Hz. Şeyh

- 21 Şeyh Seyyid Abdülbâkî, Osman Fazlî Efendi'ye bir mektup yazarak geri kalan eğitiminin tamamlanması için onu İstanbul'a gönderdi. İsmâîl Hakkî, İstanbul'a gelip şeyhin huzûruna girdiğinde Abdülbâkî Efendi'nin mektubunu okudu ve bazı şeyler sordu. Sonra ona aynı mecliste bey'at verip evrâd tayin etti ve savm-ı dâim tavsiye etti. O vakit bazı talebeler Osman Fazlî Efendi'den fenn-i âdâb okuyorlardı. İsmâîl Hakkî'yi da onların arasına kattı. İsmâîl Hakkî, kendisinden bu ilmi, kelâm ilmini, iki defa da ferâiz ilmini okudu sonra da *Mutavvel*'i okudu. Osman Fazlî Efendi, *Mutavvel hâşiyesi*'ni o vakit hazırlıyordu. İsmâîl Hakkî, ders esnâsında şeyhinin her anlattığını yazmayı alışkanlık hâline getirmişti. Nihâyet değişik kağıtlardan oluşan bu notlar büyük bir keseyi dolduracak hâle gelmiştir. Daha sonra Osman Fazlî Efendi'den fıkıh usûlüyle ilgili *Tenkîh* isimli eseri okudu. Ona göre bu kitap gerçekten anlaşılması zor bir kitaptı. *Tevdîh* ve *Telvîh* adlı eserler de böyleydi. İsmâîl Hakkî, Hz. Şeyh'in *Tenkîh*'e yazdığı bir şerhin olduğunu belirtmektedir. Tecdîd ilmini Kurrâ Mehmed Efendi'den okudu. Kendisi zamânında tanınan, bütün ilimlerde mâhir, İstanbul sâhillerinde bulunan bir câmide de vâiz idi. Diğer bazı hocalardan Farsça okudu. Hâfız'ın *Divân*'ını, şerhleriyle berâber *Bostân* ve *Gülistân*'ı, Câmî'nin *Bahâristân*'ını, Allâme-i Rûm İbn Kemâl'in *Nigâristân*'ını, *Mesnevî* ve *Fîhi mâ fih*'i, vâiz Hüseyin el-Kâşifî'nin tefsîrini, bu fende diğer dîvanları, Zâhîr el-Fâryâbî'nin (Zahîr-i Fâryâbî), Hakîm el-Enverî'nin, Kemâl el-Hucendî'nin, Mevlânâ Câmî'nin dîvanlarını ve diğer manzûm ve mensûr eserlerini mütâlaa etti. Hüsn-i hattın diğer faydalarıyla berâber esbâb-ı rızktan olduğunu görerek bu işin ehillerine mürâcaat etti. Zamânının yarısını ona sarfetti. Fakat diğer dersler onu hüsn-i hattan alıkoydu. Bir gün ona İstanbul'un ileri gelenlerinden bir arkadaşı, şeffaf İrân kağıtları verdi. Kendisine hediye olmak ve yanında saklamak üzere bir kısmının üzerine, içinden geldiği gibi dilediğini yazmasını istedi. O da arkadaşının arzusunu kırmayarak ilm-i tevhîd, maârif ve letâifle ilgili on sayfa kadar yazdı. İşte bunlar satır kalıplarına döktüğü ilk şeylerdi. Bkz. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 80-81. İsmâîl Hakkî, zâhirî ilimlerle ilgili eğitimini tamamlayınca tamâmen kendisini ma'nevî eğitime verdi. Bir gün şeyhi onu husûsî odasına çağırıldı. Âdeti üzere onunla uzun süre latifeleştikten sonra: "Senin diğer sûfler gibi Halvet ve Riyazet ihtiyacın yok. Çünkü diğerlerine onlarla hâsıl olanlar, sana onlar olmadan hâsıl oldu. Allah'a hamd olsun. Fakat sûrî ve mâ'nevî bazı faydaları sebebiyle doksan gün halvete girmene işâret olundu." dedi. O da: "Emredersiniz" dedi. Osman Fazlî Efendi: "Zeyrek câmi'ne git ve bu müddet tamâm olana kadar bir köşesine çekil" dedi. Osman Fazlî Efendi'nin müntesibleri ilim tahsilinden sonra burada halvete girerlerdi. Câmîye bitişik binâ, Hazret-i Şeyh'in hânğâhı idi. İsmâîl Hakkî, tarikatin şartlarını ve halvetle ilgili tavsiyelerini aldıktan sonra Osman Fazlî Efendi'nin ellerini öptü ve câmîye gidip bir köşesine yerleşti. Halvette onunla berâber iki kişi daha vardı. İkisi de ayrı bir köşede idiler. Onlardan birisi mücâhid bir kişi olan Mevlâ Ali ed-Debrevî, diğeri de Seyyid Mehmed el-Karînâbâdî idi. İsmâîl Hakkî, gücü kuvveti yettiği kadar gece gündüz Allah Teâlâ'yı zikretmekle meşgul oldu. Halvetten sonra Hazret-i Şeyh, dervişlerin yemeklerini pişirmek, zâviyeyi süpürmek, yemekten sonra kapları yıkamak ve sofrayı temizlemek gibi hizmetleri yapmasını emretti. Bundan sonra da kendi yerine vaaz etmesini istedi. Halvetteki arkadaşı Mevlâ Ali ed-Debrevî'yi İştib'e, Seyyid Mehmed el-Karînâbâdî'yi de Siroz'a halife olarak gönderdi. İkisi de gönderildikleri yerde vefât etmişlerdir. Bkz.

bâb-ı harem'den bîrûn olup bu Fakîr'i orada gördükte: "Gel göreyim, sana bu tarîkte isti'dâd gelmiş midir?" diye işâret edip bu Fakîr dahî varıp başımı rükbeleri üzerine vaz' eyleyip uzanıp yattım. Onlar dahî yed-i mübârekelerin cebheme vaz' edip; "Hâ... senin isti'dâdın gelmiş... hâ senin isti'dâdın gelmiş." diye iki kerre bu edâyı ettikte "Bismillâhirrahmânir-rahîm" deyip Sûre-i Fâtîha'yı mine'l-evvel ile'l-âhir okuyup mine'l-karn ile'l-kadem nefh edip; "Var imdi seni Bursa'ya halîfe ettim" buyurdular.²³

Ve ol vakitte *Mutavvel* kitabı okunurdu. Bu nefhden sonra mutavvel etval olup gayrı iş zuhûr etti. Ve sinn ü sâlim henüz yirmiden mütecâviz idi ki nefh-i mezkûr sebebi ile feth-i İlâhî vâki' olup âyât ve ehâdis üzerine te'vilât tahrîr etmeye başladım.²⁴

Ve vakt-i âharda dahî şeyh-i meşâyihî'd-dünyâ Muhyiddîn el-Arâbî (ö. 638/1240) Hazretleri zâhir olup dehânımı takbîl etti. Fakîr dahî ayağını öptüm ve bu sebepten [81b] dahî başka esrâr zuhûr edip Şeyh Abdülkâdir el-Gîlânî (ö. 561/1166) ve İbrâhîm b. Edhem (ö. 162/779) ve pîrân-ı tarîkatımızdan Şeyh Üftâde (ö. 988/1580) ve Hz. Hüdâyî²⁵ (ö. 1038/1628) tarafından dahî istifâdeler vâki' oldu.²⁶

Ve enbiyâdan *aleyhimû's-selâm* ibtida Âdem ve sonra Cenâb-ı Nübüvvet *sallallâhu aleyhi ve sellem* temessül edip sırr-ı hâl ve münâsebet-i ricâl ne idiği münkeşif oldu.²⁷

Çekilen âlâm ve şedâide nihâyet yoktur.²⁸ Zîrâ mukaddem li-ecli't-temhîd bilâd-ı Rûmiyyeden belde-i Üsküb'e istihlâf olunup²⁹ etrafta 10

Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 83-86.

22 İsmâil Hakkî Bursevî'nin gördüğünü zikrettiği diğer rüyaları için bkz. *Tamâmü'l-Feyz*, II, 82-83.

23 Krş. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 83. Burada bu rüyayı 1085 (1674) yılında gördüğünü belirtiyor.

24 Krş. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 83.

25 Azîz Mahmûd Hüdâyî.

26 Krş. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 82.

27 Krş. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 82.

28 Üsküb'te vaaz ve nasihatlere de devâm eden İsmâil Hakkî, hakkı öyle bir üslûbla açıkladı ki büyüklenenlerin belini kırdı. Çünkü müftü, beldenin kadıları, bazı imâm ve hatîbler, hattâ şeyhlik iddiâsında bulunan bazı kimseler içki içerek, cemâatları terkederek, atalarıyla öğünerek şehvetlere dalmışlar ve lezzetlere düşmüşlerdi. Hatta bu insanlar birleşerek okulları kapatmaya çalışmışlar, müslüman mahallelerinde meyhânelerin açılmasına göz yummuşlardı. Bunlardan daha kötüsü ilim öğrenmek isteyen-

leri ilimden men' etmeleri ve küçük düşürmeleri hak yola rağbet edenleri geri çevirip caydırmalarıydı. Özellikle müftü, bunları yapanların ve inatçıların delil kabul etmez reisi ve Allah'ın en zâlim mahlûku olup Haccâc zâlimlikte ondan aşağı idi. Müftü ve avânesi, İsmâîl Hakkî'nin karşılıklarına dikildiğini anlayınca onu ölümle, dövmekle, sürmekle ve diğer elemelerle tehdit etmeye başladılar. İsmâîl Hakkî, onları hakka da'vet etmek üzere çok ağır sözler söyledi. Bunun üzerine yalanlarla dolu bir zabıt hazırlayarak İstanbul'a Osman Fazlî Efendi'ye gönderdiler. Osman Fazlî Efendi de İsmâîl Hakkî'ya bir mektup göndererek onları idâre etmesini tavsiye etti. İsmâîl Hakkî ile bu insanlar arasında başka bir çok mücâdeleler oldu. İstanbul'a gidip vezîrlerden birisine İsmâîl Hakkî'yi şikâyet ettiler. Fakat vezîr onları geri çevirdi. Bu fesâdçı insanlar bir araya gelerek İsmâîl Hakkî'yi toplantılarına çağırıyor. İsmâîl Hakkî, icâbet etmek istediye de kendisine bir tuzak hazırladıklarını anlatınca onlara, içinde vaaz meclislerinde söylediği sözlerden daha ağır ifâdeler bulunan bir mektup gönderdi. Hattâ neredeyse mektubu götüren adamı öldüreceklerdi. İsmâîl Hakkî ile bu insanlar arasındaki çekişme altı yıl sürdü. İsmâîl Hakkî'nin kavgasının temeli onları Kitâb ve sünnete olan muhâlefetleriydi. Onların kavgasının temeli ise alıştıkları sapıklıklara İsmâîl Hakkî'nin muhâlefetiydi. İsmâîl Hakkî'nin talebelerinden bir mescidde imâm ve zâviyenin vakıflarında mütevellî olan bir adam vardı. Bir gün bir hususta büyük bir muhâlefeti oldu. İsmâîl Hakkî'nin defalarca uyarmasına rağmen yaptığından vazgeçmedi. Bilakis taassubu ve hatâsı arttı. İsmâîl Hakkî onun te'dibe muhtaç olduğunu anladı. Mürîdler, onu tutup yere yatırdılar. İsmâîl Hakkî da değnekle yirmi veyâ otuz defa vurdu. Bundan sonra o adam da hasedçiler tarafına geçti. Kendisine yardım etsinler diye malını mülkünü onlara saçtı. İsmâîl Hakkî'yi da mahkemeye şikayet etti. Kadı vekîli, aslen Üsküplü olan Mahmûd el-Miskâlî idi. İsmâîl Hakkî, mahkemeye vardığında, kapıda öğrencilerinden bir grubun beklediğini gördü. Olanları İsmâîl Hakkî'ya haber verince onlara *"Susun ve burada durun. Allah'ın fazlı ile bu şerli adamlara ben cevâb veririm"* dedi. Mahkemeye girince mezkûr mütevellî ayağa kalkıp İsmâîl Hakkî'ya işâret ederek *"Bu adam beni döğdü"* dedi. Kadı vekîli İsmâîl Hakkî'ya hitâben: *"Onu döğdün mü?"* diye sordular. O da: *"Bana bir harf öğreten beni kendisine köle yapmış olur" diye bir söz vârid olmuştur. Ben onun hocası olduğuma göre onu dövsem veyâ götürüp satsam ne dersiniz?* dedi. Sözler birbirine karıştı. Kapıda toplanan öğrenciler ellerinde bıçaklarla muhâliflerin İsmâîl Hakkî'ya bir eziyet vermeye kalkmaması için hazır bekliyorlardı. Toplananlar onları görünce kendi başlarından korkarak dağıldılar. Muhâliflerin içinde İsmâîl Hakkî'dan ders alan, hâlâ çocukları ders okuyan şahıslar vardı. Mahkeme sonunda Kadı vekîli, hasmı haklı buldu. Sonra müftüyü kendi taraflarında olmaya, döven ve ona yardım edenler hakkında fetvâ vermeye teşvik ettiler. Rüşvet aldıktan sonra onlara yardım etti ve: *"Ta'zîrin mertebeleri vardır. Mertebesi dikkate alınarak döven hakkında sâdece sözlü uyarma yeterlidir. Ona yardım edenlere gelince dilediğinizi yapın"* dedi. Hemen zâviyeye hücum edip iki mürîdi aldılar ve mahkemeye götürdüler. İkisini de cezâlandırdılar ve hapsedtiler. Maksatları, sultandan bir menşûr alarak İsmâîl Hakkî'yi Üsküp'ten sürdürmek olduğundan yalanlarla dolu bir zabıt ve muhtıra hazırlamaya karar verdiler. O mütevellîyi ve içlerinden bazılarını, mahkeme kararı, muhtıra ve zabıtla İstanbul'da bulunan sultâna gönderdiler. Durumu farkederek İsmâîl Hakkî da, İstanbul'a Osman Fazlî Efendi'nin yanına gitti (1091/1680). Şeyhi, onu olay hakkında ne diyeceğini öğrenmek için şeyhülislâma gönderdi. O zaman Şeyhülislâm Şeyhzade Ali Efendi idi. O, Üsküp müftüsünün arkadaşındı. Çünkü her yıl defalarca ondan kendisine hediyeler gelirdi. İsmâîl Hakkî, Şeyhinin işâretiyle yazdığı arapça muhtasar ve belîğ bir mektupla şeyhülislâmın yanına gitti. Huzûruna girince

sene kadar devrden sonra³⁰ Bursa'ya naklolunup³¹ müddet-i kalîle murû-

mektubu ona verdi. İlk satırına baktıktan sonra kağıdı dürüp yastığın arkasına attı. Sonra böbürlenerek ve büyülenerek: *"Ne istiyorsan söyle"* dedi. Şeyhülislâm, mektuba iltifât etmediği için canı sıkıldı ve durakladı. Bunun üzerine Şeyhülislâm onu azarlayarak: *"Sen munkabız bir adamsın. Niçin konuşmuyorsun?"* dedi. İsmâil Hakkî da durum böyle böyle oldu diyerek Üsküb'ün ileri gelenleri ile arasında geçen olayları ve husûmeti anlattı. Şeyhülislâm, *"Sen git. Ben şimdi kadıya sana eziyet etmemeleri için bir mektup gönderiyorum"* dedi. İsmâil Hakkî, şeyhinin yanına dönünce şeyhülislâmın durumunu haber verdi. Mecliste bir grup ziyâretçi de vardı. Osman Fazlî İlâhî, İsmâil Hakkî'ya işaret ederek: *"Bu öyle bir yazı yazdı ki, kâfir görse müslümân olur"* dedi. Sonra Şeyhülislâm Esîrî Mehmed Efendi (1092/1681)'yi medhederek: *"O, zengin de fakîre de aynı muâmelede bulunurdu. O'nun kibri, yüzünü ekşitmesi ve gönül darlığı yoktur. Ehl-i ma'rifetin kadrini bilirdi"* dedi. Şeyhülislâm Şeyhzade Ali Efendi seneler sonra azledilip Bursa'ya sürüldü. Bir defasında İsmâil Hakkî'nin Câmî-i kebîrdeki vaazında bulundu. Vaazdan sonra takrîrini genişlik ve acıklıkla medhetti. Halbuki daha önce onu inkıbâz ve konuşmaktan acziyetle vasfetmişti. Aradan uzun zaman geçtiğinden ve şekiller değiştiğinden İsmâil Hakkî'yi tanıyamamıştı. Osman Fazlî Efendi, Sadrâzam Kara Mustafa Paşa'ya bir mektup gönderip, olanları bildirdi ve kânûna göre değil şer'-i şerîfe göre hükmedilmesini tavsiye etti. Sadrazam: *"Tavsiye edilen husus başımız gözümüz üzerinedir, istenen inşallah yerine gelir"* demek üzere imâmını Hazret-i Şeyh'e gönderdi. İsmâil Hakkî, Sadrâzâmın huzûruna vardı. Hasımdan haberi yoktu. Kâtip elindeki kağıdı okuyunca Sadrâzam, hasımın getirilmesini işâret etti. Diğer taraftan hasım mahkeme kararını, muhtıra ve zabıtı açmış çıkageldi. Zabıttan bir satır okuyunca: *"Gidin, Cuma günü gelin. Da'vânızı kazasker dinlesin"* dedi ve yanından çıktılar. İsmâil Hakkî, durumunu anlatan arapça bir yazı ile Kazasker İbn Beyazî'nin yanına vardı. *"Öğrencini döğmekle sana bir şey gerekmez. Cuma gün gel"* dedi. İsmâil Hakkî, Cuma gün olunca Sadrâzâmın yanına vardı. Hasım da oradaydı. Sadrâzâmın ileri gelen adamları aralarına girip berâber girmelerine mâni' oldular ve hasma *"Sâdece seni dövdü diye hocanı sadrâzâmın kapısına getirten gerekmez. Osman Fazlî Efendi'ye gidin aranızı bulsun."* dediler. Bundan sonra İsmâil Hakkî ve hasımı Hazret-i Şeyh'in yanına geldiler. Osman Efendi, iki tarafa da azarlayıcı sözler söyledikten sonra ağladı. Sonra tekrar aralarının düzelmesi için duâ etti ve kucaklaşmalarını emretti. Zâhir-i hâle göre aralarındaki husûmet ortadan kalktı. Ancak hasım ve bazı şerli kimseler yine rahat durmayarak, İsmâil Hakkî'yi sürdürmek için Şeyhülislâm'ın meclisine vardılar. Şeyhülislâm, iyi bir adam gibi görünse de bâtinî fâsîd bir kimse idi. Dünyâya şimdiye kadar ondan daha bilgili bir şeytân gelmemiş olan Üsküb müftüsünün hatırına binâen onlara meyletti. Bkz. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 88-92.

- 29 Osman Fazlî İlâhî, İsmâil Hakkî'yi Üsküb'e halife tayin etti. İsmâil Hakkî, Üsküb'ü Rumeli'nin en büyük beldelerinden, içinden nehirlere akan, hoş bahçeleri ve lezzetli meyveleri olan bir yer olarak tanıtır. Ancak halkın azgın ve Allah'ın nimetlerine karşı nankör olduklarını söyler. İsmâil Hakkî, Karadeniz'e giden gemilerden birisine binecek yola çıktı. Memleketi olan Aydos'a uğradı. O zaman hayatta olan babası Mustafa Efendi'ye ziyâret ettikten sonra yola devam etti. İsmâil Hakkî, 1086 (1675) yılının Rebîulâhîr ayı başlarında Cumartesi günü Üsküb'e girdi. (دَخَلَ أُنَا) lafzı İsmâil Hakkî'nin Üsküb'e girişi için düştüğü tarihtir. Berâberindeki üç şüfi ile beldenin ribâtlarından birine inen İsmâil Hakkî, sonra Meddâh diye meşhur câminin harimindeki bir hücreye nakletti. Çarşamba günü câmide vaaza çıktı. Cuma günü Murâdiye câmide, diğer

runda fiten-i dîn ü dünyâ zuhûr edip, Hz. Şeyh³² dahî kal'a-yı Magosa'ya

cumada Eski câmide, sonra Yahyâ Paşa câmiinde, sonra İshâk Bey, sonra İsâ Bey, sonra Mustafa Paşa, sonra da diğer câmilerde vaaza çıktı. Vaaz meclislerinde toplanan insanlar sayılamayacak kadar çoğaldı. İsmâîl Hakkî, o sene sonbahar başlarına kadar mezkûr hücrede kaldı. Ancak beldenin kışı şiddetli olduğundan mahalle içinde bir eve nakletti. Orada, ilkbahara kadar ikamet etti. Bir tüccârın elinde bir zâviye vardı. Zâviyeyi harâb etmiş, mihrabına hayvanları bağlamıştı. Halk, zâviyeyi boşaltması için onunla konuştu. Müftü, kadı ve diğerleri râzî olup zâviyeyi adamın elinden aldılar ve İsmâîl Hakkî'yi oraya yerleştirdiler. Zaviyenin mescidini ve odalarını tamir ettiler. İsmâîl Hakkî, bir müddet bu zâviyede kaldıktan sonra zengin bir kadının yaptırdığı yeni bir zaviyeye geçti. Bu hayırsever kadın zaviyeye pek çok mal da vakfetmişti. Sonra bir kasabada bir emîr yeni bir zâviye binâ edip İsmâîl Hakkî'yi da'vet etti. Fakat İsmâîl Hakkî kabul etmedi. Sonra başka bir kasabada büyük tımar sâhibi birisi, sonra başka bir kasabada hayır sâhibi birisi aynı şekilde da'vet etti, fakat İsmâîl Hakkî kabul etmedi. Kabûl etmemesinin sebebi ise Osman Fazlî Efendi'nin işâretini gözetmesidir. İsmâîl Hakkî'ya rüyâsında Şeyh Mustafa el-Uşşâkî'nin kızı ile evleneceği gösterildi. Mustafa Efendi yaşı ilerlemiş, kavmi içinde çok doğru bilinen, müteşerri' ve müteeddib bir kimse idi. İsmâîl Hakkî, Mustafa Efendi de hısnımlığa delâlet eden bir rüyâ görene kadar rüyâsını gizledi. Mustafa Efendi, kızını teklif edince kabul etti. İsmâîl Hakkî, evlendiğinde yirmi dört yaşındaydı. Kayınpederi Uşşâkî, Üsküp'te 1090 (1676) yılı içinde vefât etti. Bazı hallerinde kendisine işâret edildiği için ölümünden bir sene önce zâviyesinin harîmine kendi kabrini binâ etmişti. İsmâîl Hakkî şeyhinin tavsiyesine uyarak çeşitli ilimlerden dersler veriyor, büyük bir topluluk kendisinden ders alıyordu. Bu esnâda *Mukaddimetü'l-Cezerî* üzerine bir ta'lîka hazırladı. Ve *Nuhbetü'l-Letâif* isimli eserini ise eski bir dostu olan Kadı Mehmed Dimetokavî'ye hediye etti. Bkz. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 86-88.

- 30 1086/1675-1096-1685 yılları arası. Bir gün İsmâîl Hakkî, Hazret-i Şeyh'in evinin alt kapısında duruyordu. O arada Osman Efendi, üst kapıdan çıktı. Göğsüne işâret ederek şöyle dedi: *'Allah Teâlâ şu anda buraya, Üsküp'ten Köprülü'ye hicret etmeni koydu. Birçok halifem var. Fakat sana müyesser olan onlara müyesser olmadı. Birçok ezâ ve cefâdan sonra bu hicret ashâba (r.a) vaki' olan hicret ve ezâyı hatırlatıyor. Bu irsi ma'nevîye işârettir. Aynı şey benim de başıma geldi.'* İsmâîl Hakkî da: *"Emredersiniz"* dedi. Osman Fazlî Efendi, İsmâîl Hakkî'nin Köprülü'ye, Köprülü'deki halifesinin de onun yerine Üsküb'e gitmesini emretti (1092/1681). Köprülü, Üsküb'e bir günlük mesâfede, aralarından üzerinde büyük bir köprü bulunan büyük bir nehrin aktığı iki dağ arasında bir kasabaydı. Daha önce hayır sâhiplerinden birisi, İsmâîl Hakkî'ya niyetle bir zâviye binâ ederek onu da'vet etmiş, fakat o şeyhinin böyle bir işâreti olmadığı için icâbet etmemişti. Osman Fazlî Efendi'ye bir mektup göndererek oraya bir halife göndermesini talep etmiş, o da bir halife göndermişti. Köprülü'de on dört ay ikâmet eden İsmâîl Hakkî bu sürede Üsküb'ten ayrılmak kendilerine çok ağır gelen âilesinin sıkıntısını çekmişti. İsmâîl Hakkî Köprülü'de bulunduğu sırada Taşköprüzâde Ahmed b. Mustafa Ebi'l-Hayr (ö. 963/1556)'ın *Âdâbü'l-Bahs* veya *İlmü'l-Münâzara* adlı münâzara ve mübâhese âdâbına dâir risâlesini şerhetti. 1103/1692 tarihinde yazdığı *Temâmü'l-Feyz* adlı eserinde kendisi tarafından hazırlanan bu şerhin o zaman İstanbul, Bursa ve diğer yerlerde istifade edilen, muteber ve mütedâvel bir eser durumunda olduğunu belirtir. Sonra Usturumca halkı Osman Fazlî İlâhî'ye bir mahzar (birkaç kişi tarafından imzalanmış dilekçe veyâ mahkeme sicili) göndererek İsmâîl Hakkî'yi

kasabalarına göndermesini istediler. Osman Fazlî Efendi, isteklerini kabûl edip İsmâil Hakkî'ya Usturumca'ya nakletmesini emreden bir mektup gönderdi. İsmâil Hakkî'nin Köprülü halkıyla arası iyi idi. Sâdece ev halkının feryâdından başka bir sıkıntısı yoktu. İsmâil Hakkî, orada Taşköprüzâde'nin münâzara ve âdâba dâir risâlesine şerhetti. Usturumca halkından birçok kimseler nakil için hayvanlarıyla ve arabalarıyla gelerek İsmâil Hakkî'nin Köprülü'den Usturumca'ya taşınmasına yardım ettiler (1093/1682). Usturumca, İştib'e bir, Köprülü'ye iki merhaleden büyük bir kasabaydı. Dolyan diye meşhûr çarşı burada kurulurdu. Kasaba halkı İsmâil Hakkî'yi karşıladıktan sonra onu bir meşrûta indirdiler. Meşrûtanın içini, dışını tamir ederek bazı ilâveler yaptılar. Geçim için iki sene yetecek türlü türlü şeyler gönderdiler. Elbiseler, örtüler hediye ettiler ve birçok vazife tayin ettiler. İsmâil Hakkî burada vaaz ve ders vermeye devam etti. *el-Fıkhu'l-Keydânî*'ye basit bir şerh hazırladı. Usturumca'da kaldığı otuz ay boyunca ev halkının ızdırâbından başka bir sıkıntı çekmedi. Çünkü, onlar Üsküb'ü unutmamışlardı ve meyilleri oraya idi. Usturumca'da bulunurken Köprülü, İştib, Usturumca ve Karatova ve etrafta bulunan kasabaların halkı İsmâil Hakkî'yi müftü yapmak için Osman Fazlî Efendi'den talepte bulunmuşlar, fakat o; "*Müftü, ehl-i takva olur, fakat ehl-i takva müftü olamaz*" diyerek kabul etmemiştir. İsmâil Hakkî'nin Usturumca'da ikametinin otuzuncu ayında Osman Fazlî İlahî, bir mektup göndererek onu Edirne'ye çağırdı (1095/1684 sonları). O zaman sultan IV. Mehmed kendisini vaaz ve nasihat yapmak üzere çağırdığı için Edirne'deydi. İsmâil Hakkî, Edirne'ye vardıkdan bir müddet sonra, Bursa halifesi Şeyh Sun'ullah el-Amâsevî'nin vefât ettiği ve yerine başka bir halife istendiğine dâir Bursa'dan bir mektup geldi. Bkz. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 92-95.

- 31 İsmâil Hakkî, Edirne'ye vardıkdan bir müddet sonra, Bursa halifesi Şeyh Sun'ullah el-Amâsevî'nin vefât ettiği ve yerine başka bir halife istendiğine dâir Bursa'dan bir mektup geldi. Osman Fazlî İlahî: "*Kardeşiniz Sun'ullah Efendi vefât etti. Allah rahmet eylesin*" dedi ve Bursa'yı medhete başladı. Birkaç gün sonra Bursa'yı yine medhetti. İsmâil Hakkî şeyhinin maksadının kendisini Şeyh Sun'ullah'ın yerine Bursa'ya göndermek olduğunu anladı. İsmâil Hakkî, şeyhinin arzusunu yerine getirmeye hazırды. Fakat âilesinin bunu kabul edeceğinden endişeliydi. Bu sebeple Osman Fazlî Efendi'ye: "*Müsâade ederseniz Usturumca'ya gidip bu husûsu hanımım ile istişâre edeyim. Değişik sözler söyleyip iknâ etmeye çalışayım. Umulur ki Allah onu rızâ ve teslîmiyete hidâyet eder*" dedi. O da "*Git ve istişâre et*" dedi. İsmâil Hakkî, Edirne'den Usturumca'ya dönerek hanımıyla nakil konusunu istişâre etti. Fakat "*Denizden öbür tarafa hicret etmekten Allah'a sığınırım*" diyerek Bursa'ya gitmek istemeyen hanımını hiçbir yönden iknâ edemedi. Nihâyet kabul edeceğinden umudunu keserek Hazret-i şeyhe bir mektup yazıp özüünü bildirdi ve kendi hâliyle meşgul oldu. İsmâil Hakkî'ya şeyhinden 1096 (1685) senesi Safer ayında Bursa'ya nakline işâret eden bir mektup ulaştı. Bursa'ya hicrete kesin olarak karar vererek, hanımını kendisiyle berâber gelmek veya ayrılmak husûsunda serbest bıraktı. Hanımı mehrini görünce ve İsmâil Hakkî'yi hicretten hiçbir şeyin alıkoyamayacağını anlayınca ağladı ve iki çocukla ayrılmak ona çok zor geldi. O anda Allah kalbinden vatanına meylini, evine düşkünlüğünü kaldırdı. İsmâil Hakkî'dan çok hicrete istekli olmaya başladı. İsmâil Hakkî, kendisine fazla muhabbetleri sebebiyle Usturumca halkının elinden kurtulamayacağını bildiğinden "*Zehebini (altın), zihâbını (gitmek) ve mezhebini gizle*" sözüne uygun olarak Hazret-i Şeyh'i ziyâret niyetiyle, şiddetli kış sebebiyle ev halkını kasabada bırakarak yola koyuldu. Yolda şiddetli kış şartları ile karşılaştı. Edirne'ye ulaşıp Osman Fazlî Efendi'nin yanına varınca tebessüm etti ve daha ziyâret edeli fazla olmadığından niçin geldiğini sordu.

İsmâîl Hakkî da olanları anlattı. Osman Efendi, çok memnun oldu ve evinde husûsî bir yer tayin etti. İki aydan fazla Edirne’de kalan İsmâîl Hakkî, her gün şeyhinin sohbetlerinde bulundu ve kendilerinden *Fusûsu’l-Hikem* okudu. İsmâîl Hakkî, ilkbahar gelince Usturumca’ya haber göndererek âilesini Edirne’ye çağırdı. Birkaç gün sonra Bursa’ya gitmek üzere yola çıktılar. Tekirdağ’dan gemiye binip iki gün iki gecede Mudanya’ya vardılar. Sonra 1096 (Mayıs 1685) senesinin Cemâziyelâhir ayının sekizinde Cumartesi günü Bursa’ya girdiler. İsmâîl Hakkî âilesiyle birlikte bir eve indi. Kirâlık bir ev aradı. Fakat Câmî-i Kebîr (Ulucâmi) imâmlarından birine âit meşrutadan başkası bulunamadı. Meşrutada bir müddet kaldıktan sonra, kış gelip soğuklar artınca âilesini kışlık bir eve nakletti. Kendisi de yanındaki üç müridle meşrutada kaldı. Bazı günler çocukları ziyâret edip hatırlarını sormak için yanlarına gidiyordu. Yolunun üzerinde geniş bir ev vardı. Her onun yanından geçtiğinde ev işi ve bu hususta çektiği sıkıntı aklına geliyordu. Hâlbuki Allah’ın o büyük evi kendisine sakladığını bilmiyordu. Ahâlîden bazıları İsmâîl Hakkî için meşruta araştırmaya başladı. Bursa’nın ileri gelenlerinden birisi, Sebzî Mehmed Efendi’nin evinin ulemâ için vakfedilen evlerden olduğunu, ihtiyacı olmadığı halde şimdi kardeşinin orada oturduğunu söyledi. Bu durumu kadıya haber verdiler. Kadı, evde oturan Ahmed Efendi’yi çağırtığında evden çıkmayı kabul etti. Çünkü bu evin yanında kendisinin de evi vardı. Oraya nakledip diğerini boşalttı ve kardeşinin vakfını ihyâ etti. Aynı şekilde kendi malından bir bölümünü de vakfetti. İsmâîl Hakkî âilesiyle meşrutaya taşınarak ev sıkıntısından kurtulmuş oldu. İsmâîl Hakkî, Bursa’ya geldiğinde yanında fazla bir dünyalık yoktu. Çünkü Rumeli’de eline geçen dünyâlığı biriktirmemişti. Allah, onu zenginlikten sonra tekrar fakirlikle imtihan etti. Çocukların geçimi için ev eşyalarının bir kısmını ve bazı kitaplarını, hattâ tesbîhini bile sattı. İçerde ve dışarda toplam dokuz kişinin maiyeti onun üzerindeydi. Zaman hakikaten kıtlık zamanı idi. İnsanların eli tamâmen hayırdan kesilmişti. Daha sonra Allah, bazı genişlikler ihşân etti ve durumunu düzelitti. İsmâîl Hakkî Bursa’ya geldikten sonra ders vermeyi bıraktı. Çünkü Osman Fazlî Efendi onu ders vermekten men’ etti. Halbuki ona ilk zamanlarında ders vermeyi tavsiye eden de odur. Osman Fazlî Efendi, her iki tavsiyesini de Bursevî’nin bulunduğu makamı dikkate alarak yapmıştır. İlk haller tamâm olup, *inkıtâ’* hâli meydâna gelince ders vermeyi terk etmesini istemişlerdir. Osman Fazlî Efendi, İsmâîl Hakkî’den Bursa’da da vaaz ve nasihate devâm etmesini istemiş ve “*Onu terk etme. Çünkü selef ona devâm etmişlerdir. Ma’zeret veyâ ihtiyarlık hâlinde insanlara mebde’ ve meâdlarını hatırlatmak için yerlerine bağlılarından birisini görevlendirmişlerdir.*” demiştir. Çünkü ehl-i sülûk ile diğerlerinin vaazı arasında fark vardır. Onlar mertebeleri bilirler. Kim bunları bilmeden vaaz ederse cehâlet ve körlükle vaaz etmiş olur. Gözü görmeyen ise insanlara rehberlik edemez. Bursevî ders almak isteyenleri en güzel şekilde geri çevirdi ve vaaz etmeyi tercih etti. Pazar günü ikindiden sonra Câmî-i kebîr’de vaaz ederek “*Ey inananlar, Allah’tan korkun ve doğrularla berâber olun*” (Tevbe, 9/119) meâlindeki âyeti nakletti. Bu âyet bu câmide ilk naklettiği âyettir. Bir müddet vaaz ve nasihat ettikten sonra Kur’ân’ın başından başlayarak vaaz etmesi işâret edildi. O da 1096 (1685) yılının Şaban ayında tertîb üzere Kur’ân-ı Kerîm’i vaazlarında nakletmeye başladı. Tasavvufî yorumları ekleyerek ve uygun yerlerde Farsça şiirleri zikrederek, her vaaz meclisini değişik bir üslûbta yazıya geçirmeye başladı. Bu şekilde te’lîf etmeye başladığı tefsirini *Rûhu’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân* diye isimlendirdi. Eser, Tevbe Süresi’nin sonunda büyük bir cild hâline geldi. 1103/1692 yılında yazma işi Yûsuf sûresi sonlarına kadar geldi. Bu işe başlayalı ise yedi sene olmuştu. Bkz. Bursevî, *Tamâmü’l-Feyz*, II, 95-109. İsmâîl Hakkî Bursevî’nin dipnotlarda buraya kadar anlatılan oto-biyografisi, *Tamâ-*

iksâ olunmakla³³ biz dahî; “*Can gitti beden ne durur*” diye o tarafa kemer beste-i azîmet olup,³⁴ vusûlümüzde³⁵ birkaç gün sohbet-i hâs esnâsında bir gün ziyâde incizâb-ı rûhânî ve tecellî-i Rahmânî vâki’ olmakla bu fa-

mü'l-Feyz, II, 78-109'dan düzeltmeler ve özetlemeler yapılarak alınmıştır.

- 32 İsmâil Hakkî, Bursa'ya halife tayin edildikten sonra beş defa İstanbul'a şeyhi Osman Fazlî İlâhî'yi ziyârete gelmiştir. Bunlardan birincisi Bursa'ya geldikten bir buçuk yıl sonra 1097 (1686), ikincisi 1098 (1687) Şevvâl'inde, üçüncüsü 1099 (1688) Şevvâl'inde, dördüncüsü 1100 (1689) Cemâziyelâhir'inde, beşincisi 1101 (1690) Cemâziyelâhir'inde meydâna gelmiştir. Bkz. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 133, 137, 152, 160, 171.
- 33 Osman Fazlî Efendi, Sadrâzam Köprülüzâde Mustafa Paşa tarafından Şevvâl 1101 (Temmuz 1690)'de Kıbrıs'a sürülmüştür. Bkz. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, I, 230. Kendisine sürgün emri 20 Şevvâl 1101 (Temmuz 1690) Perşembe günü ulaşan Osman Fazlî Efendi, ailesi, çocukları ve sevdikleri ile vedalaştıktan sonra gönül rahatlığıyla sultana, vezire ve İslâm ordusuna defalarca dua ederek yola çıktı. Beraberinde hizmetini görecek olan Karînâbâdlı Ali Dede ve sürgün emrini getiren dört asker vardı. Konya, Lârende (Karaman) yoluyla Silifke'ye, oradan da gemiyle Kıbrıs'a vardılar. Kıbrıs'ta önce Lefkoşe'ye oradan da Magosa kalesine gittiler ve İstanbul'dan çıktuktan yirmi iki gün sonra Magosa'ya ulaştılar. Osman Fazlî Efendi'nin Kıbrıs yolculuğunun tafsilatı için bkz. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 3-6.
- 34 Bursevî Şeyhini son olarak Kıbrıs'ta sürgünde olduğu sırada ziyâret etti (1102/1691). Vefatının yaklaştığını anlayan şeyhi kendisine bir mektup göndererek onu Kıbrıs'a yanına çağırdı. Bursevî, şeyhinin on beş yaşındaki küçük oğlu Mustafa, Osman Dede, Yakub Dede ve Yahya Dede ile 7 Rebîulevvel 1102/9 Aralık 1690'da Bursa'dan yola çıktı. Mevsim kış olduğundan Osman Fazlî İlâhî'nin kendilerine işaret ettiği gibi Antalya yolunu tuttular. On sekiz günde Antalya'ya vardılar. Ancak Kıbrıs'a geçmek için gemi bulamadıklarından Alâiye (Alanya) ve Anamur civarında iki ay kadar dolastılar. Yolda karşılaştıkları birçok zorluk ve meşakkatten sonra ancak Kıbrıs'a ulaşabildiler. Daha geniş bilgi için bkz. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 11-17. Bu ziyâret esnâsında vefatının yaklaştığını anlayan Osman Fazlî Efendi, kendisindeki *nefes* ve *te'sîrin* ona geçeceğini belirterek onu yerine şeyh olarak tâyin etti. Şeyhinin yanında on yedi gün kalan İsmâil Hakkî Bursevî, 16 Cemâziyelâhir 1102/17 Mart 1691'de Yakub Dede ve Yahya Dede ile birlikte Magosa'dan ayrıldı. Osman Fazlî İlâhî, Bursevî ile İstanbul'a bazı mektuplar ve âilesine hediyeler gönderdi. Orada yapılması gereken işler hakkında onu vekil tayin etti. Bkz. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 24-25. İsmâil Hakkî Bursevî, Kıbrıs'tan dönerken Anamur, Lârende (Karaman), Konya, Akşehir, Seyyidgâzi, Söğüt ve İznik yolunu takip etti. Konya'da Mevlânâ'nın, Şems-i Tebrîzî'nin ve Sadreddîn Konevî'nin kabirlerini, Muhyî's-sünne el-Beğavî'nin makamını ziyâret etti. Akşehir'de Nasreddîn Hoca'nın Seyyidgâzi'de Seyyid Battal Gâzi'nin, Söğüt'te Ertuğrul Gâzi'nin, İznik'te Eşrefoğlu Abdullah er-Rûmî'nin ve Kutbuddîn el-İznikî'nin kabirlerini ziyâret etti. 13 Şaban 1102 (1691)'de İstanbul'a ulaşan İsmâil Hakkî Bursevî, kavli ve fi'lî olarak şeyhinin emânetlerini yerine getirdikten sonra 19 Şaban Cuma günü Bursa'ya vardı. Daha geniş bilgi için bkz. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 28-36. İsmâil Hakkî, bu ziyâretleri sırasında şeyhinin umûmî ve husûsî münasebetlerini, tavsiyelerini notlar hâlinde *Tamâmü'l-Feyz* adlı eserinin son tarafında toplamıştır. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 37, 40, 53. Bursa'ya döndükten bir müddet sonra şeyhi Osman Fazlî Efendi 17 Zilhicce

kire kelimât-i Hüdâiyye'den bir ilâhî ve akabinde Sûre-i Yûsuf'tan ba'zı âyâtı okutup ol cezbe esnâsında duâ-yı azîm ettikten sonra;³⁶ "Seni [82a] buraya getiren mîrâsındır. Zirâ senden gayriye kalbimde ta'alluk bulmadım." deyip müsebbiha parmağın ağızları ortasına koyup, "Bu nefes benden sonra sana vâsıl olur" diye nutketmeleri ile ruqbeleri takbîl olunup zevk ve sūr-i bî-nihâye ve neşât ve inbisât-ı bî-gâye hâsıl oldu.³⁷

Ve mukaddemâ hayalde vâki' olan ma'nâ sûret buldu. Ve bu esnâda iki kerre sırr-ı saltanat zuhûr edip {وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ} [Senin şânını ve ününü yüceltmedik mi?] [İnşirah, 94/4] ile mübeşşer ve dahî {قُمْ فَأَنْذِرْ} [Kalk artık uyar!] [Müddessir, 74/2] ile muhatâb olduğumuz hafî olmaya.

Ve esmâ-i İlâhiyyeden Abdullah ve Abdülkâdir ve Abdullatîf ve Mahmûd ve kible-i ehli's-semâ ve emsâli ile tesmiye olunduğumuz Vâri-dât-ı Kübrâ'da ve sâir âsârımızda mübeyyendir. Ve cümle-i âsârımız yüz adetten mütecâvizdir.³⁸

Ezcümle üç mücellled-i kebîr *Tefsîr-i Rûhu'l-Beyân ve Şerh-i Hadîs-i Erbaîn* ve *Şerh-i Âdâb* ve usûl-i hadîsde³⁹ *Şerh-i Nuhbetü'l-Fiker*⁴⁰ ki mec-

1102 (Eylül 1691 Salı günü vefat etmiştir. Osman Fazlî Efendi'in hastalığı, vefatı ve defni ile ilgili tafsilât için ayrıca bkz. *Tamâmü'l-Feyz*, II, 37-38.

35 İsmâil Hakkî Bursevî'nin *Tamâmü'l-Feyz*, II, 78-109'da doğumundan (1063/1653), 1103/1692 tarihine kadarki hayatının 40 yıllık dönemine dair verdiği bilgiler burada sona ermektedir.

36 Krş. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 21.

37 Krş. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 203.

38 Eserlerini toplu olarak saydığı diğer yerler için bkz. Bursevî, *Mecmûa-i Hakkî*, Âtıf Efendi Ktp., nr. 1496, vr. 41b; Bursevî, *Tuhfe-i Atâiyye*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbî, nr. 1537, vr. 21a-21b [nşr. Veysel Akkaya, *Kâbe ve İnsan Tuhfe-i Atâiyye*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008), s. 85-86]; Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, nşr. Ali Namlı-İmdat Yavaş, I-II, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), II, 339, 430.

39 Hadis ilmiyle ilgili eserleri şunlardır: *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker*, *Şerhu'l-Hadîsi'l-Erbaîn*, *Şerhu'l-Erbaîn Hadîsen*, *Kenz-i Mahfî*, *Şerhu'l-Hadîs "el-Mü'minü mir'âtü'l-mü'min"*, *Şerhu'l-Hadîs "İzâ tehayyartüm fi'l-umûr fe'ste'înu min ehli'l-kubûr"*, *Şerhu'l-Hadîs "Le-ene ekramü alellâhi min en yedeânî fi'l-ardı ekser min selâs, Kitâbü'n-Netîce*. Bkz. Bkz. Namlı, *İsmâil Hakkî Bursevî Hayatı*, s. 214-215; Seyit Avcı, *Sûfilerin Hadis Anlayışı Bursevî Örneği*, (İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2004), s. 32-34.

40 İsmâil Hakkî, İbn Hacer'in (852/1449) hadis usulüne dâir yazdığı *Nuhbetü'l-Fiker* adlı eserini, talebeliği zamanında 1083'te istinsah etmiş ve kenarlarına yer yer notlar düşmüş (bkz. BEYBEK, Genel, nr. 34), 1129 yılında ise, daha önce Tekirdağ'da yazmaya başladığı fakat bitiremediği *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker*'i Şam'da tamamlamıştır. Bkz. Yıldız, "Türk Müfessiri İsmâil Hakkî Burûsevî'nin Hayatı", s. 117, 119; Namlı, *a.g.e.*, s. 95, 146

muâ-i kübrâdır.⁴¹ Ve *Kitabü'l-Hitâb* ve *Kitâbü'n-Necât* ve *Kitâb-ı Kebîr* ve *Nakdül-Hâl* ve *Kitabü'l-Hakkı's-Sarîh* ve *'l-Keşfi's-Sahîh* ve *Kitâbü'n-Netîce* ve *Şerhü'l-Muhammediyye* ve *Şerhü'l-Mesnevî* ve *Tuhfe-i Hasakiyye* ve *Şerh-i Tefsîri'l-Fâtîha* [82b] ve *Şerhu'l-Kebâir* ve *Temâmü'l-Feyz* ve emsâli gibi ki kimi lisân-i Arabî ile tahrîr ve kimi zebân-i Türkî ile takrîr olunmuştur. Ve manzûmelerimiz on binden ziyâdedir.

Ve Şeyhim hazretlerinin eser-i celîlleri olan *Tefsîr-i Fâtihâ-i Konevî* şerhini⁴² tekmîlinden sonra, cum'a günü bir sâat-i mübâreke de bu Fakîr'i da'vet edip o şerhi tefsîri ki mücellled-i kebîrdir yedime sunup "*Al şunu! işte otuz altı yıllık mahsûlümdür. Allah Teâlâ sana dahî ziyâdesini ihsân eyleye*" diye dua ettiler. Ve orada sırr-ı ricâl ne idiği bir mertebe dahî münkeşif oldu.⁴³

(470 nolu dipnot), 189, 215; Avcı, *Sûfilerin Hadis Anlayışı*, s. 18, 33.

41 Bursevî şu bilgileri vermektedir: "Ve ezcümle, envâ-ı belâ ile mübtelâ iken nice müddet gecelerim seher ile mürûr edip tahrîr ettiğim kitablar ve tasnif eylediğim âsâr bu a'sârda kimseye makdûr olmamıştır. *Tefsîr-i Rûhu'l-Beyân* gibi ki üç mücellled-i kebîrdir ve usûl-i hadîsde *Nuhbetü'l-Fiker* şerhi ki mecmuâ-i kübrâdır. ..." Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, II, 339. "Bu âna dek tahrîr ettiğim âsâr kaleme gelmez. Ezcümle üç mücellled-i kebîr *Tefsîr-i Rûhu'l-Beyân* ve usûl-i hadîsde elli cüz kadar *Şerh-i Nuhbetü'l-Fiker* ve ..." Bursevî, *Tuhfe-i Atâiyye*, vr. 21a [[nşr. Veysel Akkaya, *Kâbe ve İnsan Tuhfe-i Atâiyye*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008), s. 85].

42 İsmâil Hakkî, Kıbrıs'ta bulunduğu sırada şeyhinin Sadreddîn Konevî'nin *Fâtîha Tefsîri* üzerine hazırladığı ve *Mir'âtü Esrâri'l-'İrfân 'alâ İ'câzi'l-Kur'ân fi Keşfi Ba'zı Esrâri Ümmi'l-Kur'ân* ismini verdiği hâşiyesini istinsâh etmiştir. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 199. Osmân Fazlî Efendi, İsmâil Hakkî'nin ta'lik hattını sevdiğini söyleyerek onun istinsâh ettiği nüshayı almış, kendi hattıyla olan nüshayı da ona vermiştir. Osmân Fazlî Efendi kendisinin de beğendiği bu hâşiyeyi tasnif ettikten sonra o vakte kadar hiç mütalaa etmemiştir. Allah'ın kendisine bir lütfu olarak gördüğü bu eseri, yüz yirmi günde tasnif etmiştir. Tefsîrin sonunda bir iki varak hâşiyesi yapılmamış şekilde kalmıştır. Orada kalbine gizlenme (istitâr) duygusu düştüğünden o kısmı yazmadan bırakmıştır. Eserin yazılışı sırasında Allah'ın feyzi vasfedilmesi imkansız bir halde olup bir lahza bile kesilmemiştir. İsmâil Hakkî da şeyhine Üftâde'nin Konevî'ye ait bu *Fâtîha Tefsîri*'ne hâşie hazırlamak bir tarafa anlaşılmasını bile uzak gördüğünü, bu tefsirin yazılmasından bu yana dört yüz yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen dokunulmadan kaldığını, kilidinin kendilerinin eliyle açıldığını ifade etmiştir. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 202-203. Bkz. Namlı, *İsmâil Hakkî Bursevî Hayatı*, s. 67, 134, 250 ve 251 nolu dipnotlar. Osmân Fazlî Efendi'nin Sadreddîn Konevî'nin *Fâtîha Tefsîri* üzerine Arapça olarak kaleme aldığı *Mir'âtü Esrâri'l-'İrfân 'alâ İ'câzi'l-Kur'ân fi Keşfi Ba'zı Esrâri Ümmi'l-Kur'ân* adlı hâşiyesi 120 no ile Süleymâniye Kütüphanesinde (Râgıp Paşa) kayıtlı bulunmaktadır. Bkz. Namlı, *İsmâil Hakkî Bursevî ve Tamâmü'l-Feyz Adlı Eseri*, II, 53.

43 Krş. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, II, 199, 202-203, 206.

Ve onların bu Fakîr hakkında enfâs-ı tayyibesindendir ki; “Allah Teâlâ bana bir halîfe verdi ki onu Hz. Pîr’e, ya’nî Şeyh Hüdâyî’ye vermedi” buyurmuştur.⁴⁴

Ve yine buyurmuştur ki: “Allah Teâlâ seni Hz. Pîr’in sırrına mazhar eylemiştir”. Ve bu kelâm ol cihetten onlardan sâdır oldu ki bu Fakîr onların meclislerinde kelimât-ı âlîyesin zabt edip lisân-ı Arabî ile terceme ederdim. Hz. Hüdâyî Şeyh Üftâde’nin kelimâtın terceme ettiği gibi.⁴⁵ Nitekim bir miktârı *Temâmü’l-Feyz* [83a] nâm kitâbımız zeylinde tahrîr olunmuştur.

Ve bu Fakîr’e Hz. Şeyh’in vefâtından sonra Sultan Mustafa gününde da’vet tarîki ile iki defâ gazâ ve ba’dehû iki defâ dahî hac müyesser olup ibtidâ elifât-ı erbaada (1111) vâki’ olan hacda te’lif olunan *Esrâr-ı Hac*, kütüb-i celîle ile Ulâ kurbunda, Urban yağmasında gitti.

Ve Haremeyn-i Şerîfeyn’de vâki’ olan işârât-ı latîfe kimi ba’zı âsârımızda mazbût ve kimi dahî metrûktur.

Ve Hz. Şeyh’in intikâlinde yirmi sekiz sene murûrundan sonra Dimeşku’ş-Şâm’a hicretle me’ûr olmakla ehil ve evlâdıyla Bursa’dan Şâm’a azîmet edip varıp orada 3 sene kadar mekten sonra, Allah Teâlâ’nın izni ve Resûlullah *sallâllâhu aleyhi ve sellem* Hazretleri’nin işâreti ve veled-i ekberi olduğum Şeyh Muhyiddîn el-Arabî’nin ibâreti ve Hz. Hızır’ın imdâdı ve îneti ve Hz. Şeyh’in mirâren icâzeti ile İstanbul cânibine müteveccih olup gelip 3 sene kadar Üsküdar’da meks ve ikâmetten sonra tekrar Bursa’ya sevk-i İlahî vâki’ olmakla oradan semend-i azîmete [83b] süvâr olup gelip yine makâmımızda karâr vâki’ oldu.

Ve *Kitabü’l-Hitâb ve’n-Necât* ve *Amme tefsîri üzerine şerh* Şâm-ı Şerîf’te tahrîr olundu ve Üsküdar’da üç senede tamam otuz adet kitap te’lif kılındı ve etrafa bi hasebi’l-iktizâ mekâtib-i tavîle yazıldı ve nîce tahrîrât dahî beyaza geldi ve bu makamda dahî kelâm vardır velâkin li ec-lî’l-maslaha ve’t-tesettür tayyolundu.

Ve Üsküdar’da olduğum halde bir gece Hz. Muhammed Üftâde ve Mahmûd Hüdâyî *kaddesallâhu sirrahumâ* temessül edip gelip yanıma

44 Bu ifade *Tamâmü’l-Feyz*’de “Senin gibisi Hüdâyî’nin halifeleri arasında çıkmadı” şeklinde yer almaktadır. II, 213.

45 Bu eser, Hüdâyî’nin *Vâkıâtı*’dır. Bkz. Hasan Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkati*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 1990), s. 114.

oturdular ve Hz. Üftâde âğâz-ı kelâm edip; “*İşte Üftâde, Üftâde ve Hüdâyî, Hüdâyî diye diye âhir sende onlara eriştin*” buyurdu. Ve Bursa tarafına işâret vâki’ olup sizi sağ tarafımıza alalım diye remzolundu.

Ve Hz. Hüdâyî ile ba’zı mülâtafat vâki’ oldu. Levni sufrete mâil, haffü’l-lihye ve mu’tedilü’l-cüssedir ve Şeyh Üftâde tavîlü’l-kad ve tavîlü’l-lihyedir ki bunun dahî levni bir miktar sufrete mâildir.

Ve Şam’da olduğum halde Şeyh-i Ekber *kuddise sirruhu’l-ethar* birkaç kere temessül edip; “*Şol ki halk ona yaprak der. O bizim yanımızda habîs [84a] ve harâmdır*” buyurdu. Ve Şeyhimizden dahî mesmûundur ki; “*Şurb-i duhân eden nefsanî ve şeytânîdir*” dedi. Ve mezâmîrin cümlesinin hürmetini tasrîh etti. Bilâ farkın beyne mizmâr ve mizmâr.

Ve Şâm’da ikâmetim halinde metâlib-i âliyeden bir matlab-ı âlî hâsıl oldu ki derece-i sohbettir. Ya’nî bir gece bîdar ve iğmâz-ı ayn üzerine iken Cenâb-ı Risâlet *sallallâhu aleyhi ve sellem* muhâzâtıma gelip (مَنْ تَحَقَّقَ اسْمِي تَحَقَّقَ اسْمَهُ) [Kim ismimi gerçekten benimserse onun ismi de benimsenir] buyurdular. Ve bu Fakîr’i derece-i semâ’ ve rivâyete yetirdiler. Ve bu kelâmın şerhi gayrı mahaldedir. İşte hâbda görüp işitmekle yakazada olmak berâber değildir. Ve bu makûle maânî-i garîbeyi ekser ehl-i rusûm inkâr ederler. Onun için icmâl olundu. Velâkin onların inkârından ötürü bi’l-külliyeye dehân-beste ve hâme-şikeste olmak sezâ değildir. Zîrâ bu makûle maânîyi tasrîhte nîce erbâb-ı isti’dâdı irşâd vardır.

Ve bu Fakîr bir zaman bir kâdînin meclisinde bulunmuş idim. Orada Hz. Hüdâyî’nin ba’zı ilâhiyyâtına muttali’ oldukta bu sözlerden ne hâsıl diye inkâr eyledi. Ve hâlen dahî ne makûle müteannitler vardır ki sıdk u salâh ve kemâli müteayyin [84b] olan kimselere itâle-i lisân edip gezerler. Ve muâhaze-i Hak’tan bî-haberlerdir. Zîrâ Allah Teâlâ evliyâsı için, esed-i gadûb, Şiblî için ettiği gazap gibi gazap eyler. Velâkin imhâl etmekle ihmâl etti, kıyâs ederler. Ve onlardan birinin ile’l-ân felâh bulduğu yoktur. Ve ile’l-ebed dahî felâh ve necât bulmazlar. Fi’l-mesel: “Hadîd-i bârid darp ederler.”⁴⁶ İşte evliyâyı sebb-ü şetm ettirmemek için sedd-i zerîa edip ehl-i inkâr arasında onlara müteallik kelâmdan hazer-i azîm gerektir.

Esrâr-ı İlâhiyenin hûd ketmi umûr-ı vâcibedendir. Zîrâ onun dahî keşfiyle fitne-i azîme zuhûr eyler ki fitnetü’l-mahyânın bir nev’idir. Husûsan ki bu a’sârın hâli bitti ve bu kâr gâyete yetti. Ve zimâm-ı emr, dest-i sü-

46 “Demir tavında dövülür” veya “Soğuk demir dövülmez” atasözüne işâret etmektedir.

fehâ ve ehl-i inkâra teslîm olundu. Bu cihetten **{يَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ}**⁴⁷ [Peygamberlerin canlarına kıyanlar ve adâleti emreden insanları öldürenler] [Al-i İmran, 3/21] sırrı zuhûr etti.

Evlîyâ-i kibâr ile musâheret olmadığı sûrette bâri muhabbet ve irtibatla münâsebet gerektir. Zîrâ vârid olmuştur ki: (الْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ) “Kişi sevdiği ile beraberdir”⁴⁸. Ve demişlerdir ki; **85**⁴⁹ **{وَيَلْ لَنْ شَفَعَاؤُهُ حُصْمَاؤُهُ}** a) Ya'nî rûz-ı haşirde şüfea olan havass-ı ümmeti kendine husamâ etmek iyi değildir. Belki mûcib-i hasâret ve helâktir.

Gerçi Şeyh-i Ekber ve misk-i ezfer ve kibrît-i ahmer *kuddise sirruhu'l-ethar* rahmet-i vâsiası hasebiyle demiştir ki: “Bizim kıyâmette şefâatımız bizi inkâr edenleredir.” Ya'nî bizi ikrâr üzere olanlar şefâate muhtâc olmayıp yalnız afv u gufrâna değil belki nice fazl u ihsâna dahî mazhar olurlar. Zîrâ o makûle mezâhir-i külliyyeyi ikrâr etmek ikrâr-ı Hak ve inkâr dahî inkâr-ı Hak'tır. Ve hak kendini ikrâr edene azâb etmez. Meğer ki ikrârı, ba'zı inkâr ile mahlût ve tevhîdi şirkle müzdevic ola. Vallâhu âsımu'l-i-bâd [Ve Allah kulları koruyandır].

Ve bu Fakîr Hz. Şeyh'in *kuddise sirruh* tavsiyesi ile intikâllerinden sonra dâmatları olup, münâsebet-i ma'neviyyeden sonra musâheret-i sûriyye dahî vâkî' olmuştur. Ve Fahr-i Âlem *sallallâhu aleyhi ve sellem* buyurmuşlardır ki: “Yâ Rab! Her kimin ile ki musâheret ettim ve her kim ki benimle musâheret etti mağfiret eyle”⁵⁰. Ya'nî ümmetinin âl-i Resûl ile şeref-i musâheretine işâret eyler. Zîrâ esbâb-ı mağfiretten biri dahî odur. Ve bunda **[85b]** Hz. Sıddîk ve Fârûk'un husûs-i hâline ve Hz. Zinnûreyn ve Murtazâ'nın şeref ve kemâline remz vardır. Zîrâ kerime-i Sıddîk, Âişe ve duhter-i Fârûk, Hafsa akd-i Resûl'de vâkî' olmuştur. Ve kezâlik Rukiyye ve

47 İsmâîl Hakkî Bursevî âyetin tamâmını almamış, bir bölümünü iktibas etmiştir. Âyetin ilgili bölümünün lafzı şöyledir: **{وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ}** “Ve haksız yere peygamberlerin canlarına kıyanlar ve adâleti emreden insanları öldürenler” (Al-i İmran, 3/21).

48 Buhârî, İman, 14, Müslim, İman, 67; Tirmizi, İman, 19; Zühed, 10; İbn Mâce, Fiten, 23.

49 Hadis olarak tespit edilemedi. Müellif *Tefsîr*'inde bu sözü Hz. Hüseyin'in katlini yeren bir şiirin parçası olarak nakletmiştir. Bkz. *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdullatîf Hasen Abdurrahmân, I-X, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1430/2009), IV, 153 [terc. VIII, 399, 11/Hûd Sûresi, 48 nolu âyetin tefsiri]. İbn Kesîr ise bu şiirin Sibt İbnü'l-Cevzî'ye (ö. 654/1256) ait olduğunu bildirmektedir. Bkz. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Dr. Abdullah b. 'Abdülmuhsin et-Türkî, I-XXI, (Cîze: Dâru Hecr, 1417/1997), XVII, 344-345 [terc. XIII, 354, Hicretin 654. Senesinde Vefat Eden Meşhur Şahsiyetler].

50 Hadis olarak tespit edilemedi.

Ümmü Gülsüm'ü Zinnûreyn'e ve Fâtımâ'yı Murtazâ'ya tezvîc etmişlerdir *radiyallâhu anhum*.

Ve bu sırr-ı sâbık zamân-ı lâhikte dahî câri olup kalmıştır. Velâkin sırrı ve sûreti cem' etmek nâdir vâki' olur. فَكُنْ عَلَى بَصِيرَةٍ مِنَ الْأَمْرِ وَارْتَبِطْ بِصُورَةِ النَّبِيِّ وَسِرِّهِ قَبْلَ نَفَادِ الْعَمْرِ [İşlerinde basîret üzere ol ve ömür bitmeden Peygamberin sûret ve sırrı ile irtibat/bağ kur].

Ba'de-za bu fakir'in velâdeti 1063 zilkâdesi evâilinde yevm-i ehadde vâki' olmuştur ki hâlen 1137'dir. Ve sâl-i ömür 75'e bâliğ olmuştur. Ve vakt-i vefât dâhî ta'rîf-i ilâhî ile müteayyin oldu, kıyâs olunur. Velâkin setri vâcip ve ihfâsî lâzım olan umûrdandır. Ve ona müteallik ba'zı nazm bi tarîki'r-remz gayrı mahalde yazılmıştır.

Ey Mü'min! Bu cümle tahrîr olunan -Hâşâ!- temeddüh tarîkiyle değildir. Belki evliyânın nefesini izhâr ve silsilesine irtibâta tahrîzdir [86a]. Heman hüsn ü zan üzerine olup silsilenâmede derc olunan kelimât-ı âliye ile âmil olasin.

Ve Şeyhimden mesmû'um idi ki; "Ben Hz. Ali'ye erince otuz birinciyim" buyurmuş idi. Bu fakir dahî kelb-i Ashâb-ı Kehf, sekizinci olduğu gibi bu silsile-i tarîkat-i Celvetiyye'nin otuzikincisi olmuş olur. فَاعْلَمْ ذَلِكَ وَاقْبَلْ Fa'lem zâlik va'kbel [Bunu bil ve kabul et!].

Sonuç

1653 yılında, bugünkü Bulgaristan'ın Aydos kasabasında doğan İsmâil Hakkî, uzun süre Bursa'da yaşadığı ve orada vefat ettiği için Bursevî diye meşhur olmuştur. Küçük yaşta iken tasavvufa ilgi duymuş ve tarîkat çevreleriyle irtibata geçmiştir. 1664'de geldiği Edirne'de, Abdülbâkî Efendi'den (ö. 1101/1690) çeşitli ilim dallarıyla ilgili dersler almıştır. 1672'de Osman Fazlî Efendi'den (ö. 1102/1691) ders almak için İstanbul'a gelmiştir. 1675'te kendisine halifelik veren şeyhi Osman Fazlî Efendi onu Üsküp'e vaaz ve irşad vazifesiyle göndermiştir. 1681'de Köprülü'ye, oradan da 1682'de Ustorumca'ya gitmiştir. 1685'te tekrar Edirne'ye gelen Bursevî, bu esnada Bursa halifesi Şeyh Sun'ullah el-Amâsevî'nin vefatı üzerine, yerine Bursa'ya halife tayin edilmiştir. Daha sonra 1686-1690 yılları arasında beş defa İstanbul'a şeyhi Osman Fazlî İlâhî'yi ziyârete gelmiştir. Bursevî şeyhini son olarak 1691'de, şeyhi Kıbrıs'ta sürgünde iken ziyâret etmiştir. 1700'de ilk haccına giden Bursevî hacdan dönüşünde Medîne ile Tebük arasında bir yer olan Ulâ yakınlarında hacılarla birlikte eşkiyânın

saldırısına uğramıştır. On yedi ay süren bu hac yolculuğu sonrası Bursa'ya dönen Bursevî, 1710'de ikinci defa hac niyetiyle tekrar yola çıkmış ve bir ay kadar İstanbul'da kaldıktan sonra deniz yoluyla İskenderiyye'ye oradan da Kâhire'ye gitmiştir. İki aydan fazla Mısır'da kaldıktan sonra deniz yoluyla Cidde üzerinden Mekke'ye geçmiştir. İkinci hac seferi de birincisi gibi on yedi ay sürmüştür. 1711'de önce İstanbul'a sonra Bursa'ya geçen Bursevî, 1714'te Tekirdağ'a, oradan da 1717'de tekrar Bursa'ya dönmüştür. Bursa'dan 1717'de üç yıl kaldığı Şam'a giden Bursevî, oradan 1720'de Üsküdar'a gelmiş, 1723'te de Bursa'ya dönmüştür. Çok hareketli bir hayat süren Bursevî, 20 Temmuz 1725'te Bursa'da vefat etmiştir.

Osmanlı ulemâsının en velûd müelliflerinden biri olan İsmâîl Hakkî Bursevî'nin yüzden fazla eseri vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: *Tefsîr-i Rûhu'l-Beyân*, *Şerh-i Hadîs-i Erbaîn*, *Şerh-i Âdâb*, *Şerh-i Nuhbetü'l-Fiker*, *Kitabü'l-Hitâb*, *Kitâbü'n-Necât*, *Kitâb-ı Kebîr*, *Nakdü'l-Hâl*, *Kitabü'l-Hakkî's-Sarîh ve'l-Keşfi's-Sahîh*, *Kitâbü'n-Netîce*, *Şerhü'l-Muhammediyye*, *Şerhü'l-Mesnevî*, *Tuhfe-i Hasakiyye*, *Şerh-i Tefsîri'l-Fâtîha*, *Şerhu'l-Kebâir*, *Temâmü'l-Feyz*.

Kaynakça

Avcı, Seyit, *Sûfilerin Hadis Anlayışı Bursevî Örneği*, (İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2004).

Bursevî, İsmâîl Hakkî, *Kitâbü'n-Netîce*, nşr. Ali Namlı-İmdat Yavaş, I-II, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997).

-----, *Mecmûa-i Hakkî*, Âtîf Efendi Ktp., nr. 1496, vr. 41b.

-----, *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdullatîf Hasen Abdurrahmân, I-X, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1430/2009) [*Rûhu'l-Beyân*, terc. Kurul, I-XVI, (İstanbul: Erkam Yayınları, 1430/2009)].

-----, *Tamâmü'l-Feyz*, nşr. Ramazan Muslu ve Ali Namlı, *İsmâîl Hakkî Bursevî ve Tamâmü'l-Feyz Adlı Eseri-I ve II*, (İstanbul: Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994).

-----, *Tuhfe-i Atâiyye*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbî, nr. 1537, vr. 21a-21b [nşr. Veysel Akkaya, *Kâbe ve İnsan Tuhfe-i Atâiyye*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008)].

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstan-

bul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009).

İbn Kesîr, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkî (ö. 774h.), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Dr. Abdullah b. 'Abdülmuhsin et-Türkî, I-XXI, (Cîze/Suudi Arabistan: Dâru Hecr, 1417/1997). [*Büyük İslâm Tarihi*, terc. Mehmet Keskin, I-XV, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994)].

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1991).

Yıldız, Sâkıb, "Atpazârî Osman Fazlı", *DİA*, (İstanbul: 1992), IV, 83-85.

-----, "Türk Müfessiri İsmail Hakkı Burûsevi'nin Hayatı", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 1, (Erzurum :1975), s.103-126.

Namlı, Ali, *İsmâil Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri, Târikat Anlayışı*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001).

Yılmaz, Hasan Kâmil, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkati*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 1990).